

תפקידה של הפילנתרופיה בקהילה החרדית בישראל

נייר מדיניות

בצלאל כהן¹ ורחל איבנבויס²

הקדמה

על הפסוק "וכי ימוך אחיך ומטה ידו עמך והחזקת בו גר ותושב וחי עמך" (ויקרא כה, לה) כתב רש"י "והחזקת בו - אל תניחהו שירד ויפול ויהיה קשה להקימו, אלא חזקהו משעת מוטת היד. למה זה דומה? למשאוי שעל החמור, עודהו על החמור אחד תופס בו ומעמידו, נפל לארץ חמשה אין מעמידין אותו".

נראה שבדברים אלו ניתן לתמצת את תפקידה המרכזי של הפילנתרופיה בתחום הרווחה, היא נועדה לאפשר לאנשים ליהנות מעצמאות כלכלית שהיא הבסיס לכל יתר הצרכים של האדם, הרוחניים והגשמיים, האישיים והחברתיים, צרכי הנפש וצרכי הגוף. זהו למעשה מבחנה של הפילנתרופיה בתחום הרווחה, האם היא מצמצמת את התלות של המקבל או מגדילה אותו, פילנתרופיה המגדילה את תלותו של הנהנה ממנה, למרות שהיא נובעת ממניעים טובים נזקה רב מתועלתה ועליה ניתן לומר את דברי שלמה המלך "יש רעה חולה, כאיתי תחת השמש: עשור לשמור לבצעו, לרעתו" (קהלת ה, יב).

הקהילה החרדית בישראל נהנית שנים רבות מפילנתרופיה בהיקף גדול, אולם התבוננות מעמיקה עשויה לגלות שרובה איננה מסייעת לקהילה החרדית להגיע לעצמאות כלכלית, ובמקרים מסוימים היא אולי אף גורמת לה להעמיק את תלותה בתרומות נוספות, בתקציבים ובקצבאות. תפקידה העכשווי של הפילנתרופיה בקהילה החרדית היא אפוא למצוא את הדרכים לחזק את עצמאותה הכלכלית ולהקטין את תלותה בגורמים פילנתרופיים, בתקציבים ובקצבאות. כאמור, היקף התרומות המגיעות לקהילה החרדית בישראל הוא גדול מאוד, אנו ננסה לתאר את השימוש העיקרי שנעשה בה עד היום, וכיוונים אפשריים נוספים.

תחומי הפעילות המרכזיים של הפילנתרופיה המסורתית

● **לימוד תורה** - לומדי התורה מהווים את הבסיס הרוחני והאידיאולוגי של הקהילה החרדית בישראל, שנטלה על עצמה מזה כשבעים שנה לחדש את עולם התורה שחרב ולהפיץ את לימוד התורה בכל חלקי העם.

בקהילה החרדית בישראל קיימים כיום מאות רבות של ישיבות וכוללים לאברכים, בהם לומדים עשרות אלפי תלמידי ישיבה ואברכי כולל. מלבד תקציבי המדינה ושכר הלימוד של הורי התלמידים בישיבות, נדרשים ראשי הישיבות והכוללים לגייס באופן שוטף תרומות כספיות

¹ בצלאל כהן - ראש ישיבת "חכמי לב" ישיבה תיכונית חרדית בירושלים בבעלות "האגודה לקידום החינוך", בוגר בית הספר מנדל למנהיגות חינוכית ויזם חברתי בתחום תעסוקת חרדים.
² רחל איבנבויס - מייסדת ומנהלת 'מובילות' תכנית מנהיגות תעסוקתית לנשים חרדיות, עומדת בראש תחום החברה החרדית במכון 'שחרית'

משמעותיות להחזקתם, קיומן של הישיבות והכוללים איננו אפשרי ללא תזרים קבוע של תרומות מנדבנים אוהבי תורה ברחבי העולם היהודי.

לצד הישיבות והכוללים, פועלים גם מכונים לההדרת ולהפצת ספרות תורנית איכותית בכל התחומים, בהלכה ובאגדה, במוסר ובמחשבה, בנגלה ובנסתר. כמו כן, ישנם ארגונים שנועדו לייסד שיעורי תורה ושיחות מוסר בכל רחבי הארץ. גם אלו נזקקים רבות לתמיכת נדבנים אוהבי תורה ומוקיריה.

● **חינוך** - מוסדות חינוך נוספים בקהילה החרדית לבנים ולבנות בגילאי יסודי ותיכון נזקקים גם הם במקרים רבים לתמיכה פילנתרופיות, על מנת להעניק לתלמידיהם ולתלמידותיהם את המיטב והמרב בהיבט החינוכי, הגשמי והרוחני.

שיעורי הנשירה הגבוהים בקרב בני נוער חרדים, הביאה להקמתם של עשרות מוסדות חינוך ומסגרות שונות המותאמים לנוער נושר, שנועדו להקנות להם כישורי חיים מקצוע וכלים נוספים לחיים. הפעילות בתחום הנשירה דורשת משאבים גדולים, למרות התמיכה הרבה של משרדי הממשלה הרלוונטיים נדרשת גם פעמים רבות תמיכה של גופים פילנתרופיים.

● **קירוב והחזרה בתשובה** – על מנת לקרב את הציבור החילוני והמסורתי בישראל לתורה ויראת שמיים, פועלת הקהילה החרדית במגוון רחב של פעולות. ארגונים רבים לקירוב ולהחזרה בתשובה פועלים באמצעות שיעורים והרצאות, סמינרים, לימוד בחברותא, ישיבות ומדרשות לבעלי ובעלות תשובה ועוד, בכדי להפיץ את דבר ה'. קיומם של ארגונים אלו מתבסס על תמיכתם של נדבנים המכירים בחשיבות הדבר.

● **בניית בתי כנסת ובתי מדרש** - בריכוזים החרדיים בכל רחבי הארץ פועלים אלפי בתי כנסת לתורה ולתפילה, אשר בנייתם דורשת הון רב שלרובו אין די במקורות ממשלתיים ומוניציפליים ובכספי המתפללים עצמם, והקמתם מתאפשרת בדרך כלל בזכותם של נדבנים שונים ברחבי העולם היהודי. כך גם מרבית המבנים של עולם הישיבות, נבנו מכספם של נדבנים אוהבי ותומכי תורה.

● **צדקה ורווחה** - הסולידריות הגבוהה בקהילה החרדית לצד העוני והמצוקה בה נמצאות רבות מהמשפחות החרדיות, הביאו להקמתן והפעלתן של מאות עמותות וארגוני חסד, העוסקים בחלוקת כסף, מזון, ביגוד ומוצרים נוספים למשפחות במצוקה, במהלך השנה בכלל ובערבי חגים ומועדים בפרט. חלק מתקציבי העמותות מגיע מן הציבור הרחב, אולם גם כאן ניכרת תמיכתם הרבה של נדבנים בעלי לב רחב וחמלה, שאינם יכולים לעמוד מנגד למצוקה האנושית הגדולה.

● **הדרכה לכלכלה נכונה** – בעשור האחרון החלה מודעות לגבי הצורך בהדרכה של בתי האב החרדים ויזמים עסקיים חרדים, בנוגע להתנהלות כלכלית נכונה שתמנע כניסה לחובות ולקריסה כלכלית של המשפחה או העסק, הוקמו כמה ארגונים שעוסקים בהדרכה בתחום זה.

● **סיוע לחולים לנכים** - ארגוני החסד שהוקמו בקהילה החרדית בישראל על מנת לסייע לחולים לנכים ולבני משפחותיהם, משרתים כיום את כלל אזרחי ישראל והם מהווים אות ומופת להתמסרות ונתינה ללא גבולות בזמנים קשים לחולה ולמשפחתו. ארגונים אלו מפעילים מערך התנדבותי מרשים ביותר ופעילותם כוללת השאלת ציוד רפואי, חלוקת מזון בבתי חולים ועוד מגוון רחב של פעילויות. כמובן שגם פעילות זו דורשת תמיכה כלכלית מעבר לחלקה של המדינה.

● **ארגוני עזרה ראשונה והצלה** - בקהילה החרדית פועלים ארגוני מתנדבים הזמינים בכל שעה לסייע בעזרה ראשונה חילוץ והצלה לנפגעי תאונות דרכים או פעולות טרור או כל סוג אחר של פגיעה. ארגונים אלו נזקקים גם הם לתרומות רבות לצורך תפקודם השוטף.

ניתן לראות כיצד הפילנתרופיה המסורתית מסייעת במגוון רחב של תחומים, אשר מסייעים באופן נקודתי במתן מענה לצורך קיים, שהקהילה החרדית איננה יכולה באופן עצמאי להתמודד אתו מבחינה כלכלית.

תחומי פעילות פילנתרופיים חדשים

- **רכישת מקצוע ו/או תואר אקדמי** – בעשרים השנים האחרונות (החל מ-1996), החלה מודעות לצורך ביצירת מסגרות מיוחדות להכשרה מקצועית ומסלולים מיוחדים ללימודים אקדמיים עבור בני הקהילה החרדית. כמו כן, התברר הצורך של מרבית הצעירים החרדים בתמיכה כלכלית במימון הלימודים המקצועיים ו/או אקדמיים. בשיתוף פעולה של גורמים ממשלתיים וגורמים פילנתרופיים, הוקמו מוסדות ומסלולים שונים וניתן סיוע כלכלי לאלפי סטודנטים חרדים שרכשו מקצוע ו/או תואר אקדמי.

- **השמה בתעסוקה** – שיעורי התעסוקה הנמוכים יחסית בקהילה החרדית בישראל והמצוקה הכלכלית של משפחות רבות בתוכה, הביאו ליצירת תכניות שונות לעידוד התעסוקה בציבור החרדי, באמצעות הנגשת מידע על עולם העבודה, הקניית כלים לעולם העבודה ותיווך ישיר בין דורשי עבודה חרדים למעסיקים. גם פעילות זו נעשתה בשיתוף פעולה בין גורמים ממשלתיים למגזר השלישי.

- **יזמות היי-טק** – בשנים האחרונות נעשה ניסיון לעודד ולפתח יזמי היי-טק מהקהילה החרדית, שיהיו שותפים בהצלחה הגדולה של מדינת ישראל בתחום. פעילות זו נתמכת על ידי גורמים פילנתרופיים.

- **מנהיגות** – בחמש השנים האחרונות (החל מ-2010) פועלת בישראל תכנית ייחודית לפיתוח מנהיגות ציבורית פנים-חרדית בעלת חזון וראיית עולם רחבה, שתעסוק באופן מסודר ושיטתי באתגרים העומדים בפני הקהילה החרדית בישראל ותפתח מענים מתאימים. פעילות זו נשענת על נדבנים בעלי חזון, המאמינים בכוחה של מנהיגות פנימית איכותית להתמודד עם אתגרי הזמן. המכנה המשותף לפעילויות החדשות הללו, הוא בכך שהן עוסקות בהעצמה של הקהילה החרדית מתוכה, על מנת לשפר את מצבה הכלכלי והחברתי ולאפשר לה להתמודד בכוחות עצמה עם האתגרים העומדים בפניה. בשלב זה, נראה שמדובר עדיין בפעילות מוגבלת, הנתמכת על ידי מספר קטן של גורמים פילנתרופיים.

תחומים אפשריים נוספים לפעילות פילנתרופית

- **חינוך** - המודל החינוכי הנורמטיבי לבנים חרדים נועד בעיקרו לגדל תלמידי חכמים, אולם הוא איננו מעניק כלים לבוגרי החינוך החרדי המבקשים להשתלב בעולם העבודה ולהתפרנס בכבוד. הפעילות המבוססת בתחום ההכשרה המקצועית ההשכלה הגבוהה והתעסוקה בקרב בוגרים חרדים, היא בדרך כלל מאוחרת מדי ומועטה מדי. פיתוח מודלים חינוכיים אלטרנטיביים להוראת מקצועות כלליים לנערים חרדים, עשוי לתרום רבות לשיפור המצב התעסוקתי של צעירים חרדים רבים, ולהשתלבותם בתחומי עיסוק איכותיים יותר ובעלי הכנסה גבוהה יותר. גם במערכת החינוך של הבנות החרדיות, ניתן להפעיל תכניות שיעניקו להן נקודת פתיחה טובה יותר ביציאתן לעולם העבודה.

- **תקשורת** – התקשורת החרדית כוללת כיום עיתונות יומית, עיתונות שבועית, ערוצי רדיו ואתרי אינטרנט. ניתן להבחין בהבדלים בין כלי תקשורת שונים ברמת הפתיחות לנושאים שונים, אולם

בכולן ניכרת מחויבות הגבוהה לקונצנזוס החרדי והימנעות מהבעת דעות ועמדות חדשניות וביקורתיות. תהליכי השינוי בקהילה החרדית בתחומים שונים, מצריכים במה תקשורתית איכותית - הן בעיתונות המודפסת והן באינטרנט - שתאפשר הבעת עמדות פתוחה מכל קשת הדעות בקהילה החרדית.

- **מודעות לאורח חיים בריא וזהירות בדרכים** – חינוך והגברת המודעות בכל הגילאים לחובת השמירה על הבריאות וחשיבות הזהירות מסכנות שונות, עשויים להקדים רפואה למכה ולמנוע מקרים רבים של חולי ופגיעה.

פעילות להגברת המודעות לתזונה נכונה, לפעילות ספורטיבית, לבדיקות רפואיות נדרשות, לזהירות בדרכים, להימנעות מעישון ועוד כיו"ב, הן במוסדות החינוך והן בקרב הציבור הבוגר, תוכל למנוע סבל רב ממשפחות רבות.

- **מחקר, תכנון ומדיניות** – בתחומים רבים ישנו חוסר במידע בסיסי על הקהילה החרדית, עובדה זו מקשה על קבלת החלטות מושכלת הן מהמנהיגות החרדית עצמה והן מרשויות המדינה וגורמים נוספים. איסוף שיטתי ומסודר של נתונים, לצד מחקר כמותי ואיכותני, וכן ניסוח מסמכי מדיניות בתחומים שונים, עשוי להיות רב תועלת לקהילה החרדית בפרט ולמדינת ישראל בכלל. הפעולות המוצעות כאן ועוד פעולות נוספות, עשויות לתרום לחיזוקה של הקהילה החרדית כקהילה עצמאית, הנוטלת אחריות על האתגרים העומדים בדרכה ומתמודדת איתם בדרכה הייחודית.

קווים מנחים לפעילות פילנתרופית בקהילה החרדית

פעילות בתוך הקהילה החרדית ובפרט של גורמים לא-חרדים מחייבת זהירות ורגישות רבה, אנו מבקשים להציע כמה כללים חשובים לפעילות זו.

- **כבוד וזהירות** – אורח החיים החרדי מבוסס על השקפת עולם תורנית ואידיאולוגית סדורה ועל תודעה דתית והיסטורית עמוקה, שנדרשה להתמודד במאתיים השנים האחרונות מול תנועות אידיאולוגיות שונות תוך העולם היהודי שאיימו על קיומה. בשל כך, כל פעילות בקהילה החרדית בפרט כשהיא נתמכת על ידי גורמים מחוץ לקהילה, נתקלת בחשדנות רבה בנוגע למניעים העומדים מאחוריה. על אלו המבקשים לפעול בקהילה החרדית להיזהר מגישה פטרונית ומשיטות פעולה מיסיונריות, עליהם לבוא מתוך כבוד והערכה ולהציג באופן גלוי ואמתי את השקפת עולמם ואת מניעיהם בפעולה. עליהם לבנות אמון הדדי, כתנאי ראשוני לכל פעולה פילנתרופית שהיא.

- **זיהוי שותפים חרדים** – כל פעילות פילנתרופית בקהילה החרדית חייבת להיעשות על ידי גורמים מתוך הקהילה עצמה, לשם כך יש לזהות את השותפים לדעה בתוך הקהילה החרדית להובלת המהלך. השותפים הללו אינם נדרשים להיות מקרב המנהיגות הרבנית והציבורית של הקהילה החרדית, אולם הם צריכים להיות בעלי הזדהות עמוקה עם זהותם החרדית בהיבט החברתי והאידיאולוגי.

- **מתן מענה לחששות** – כאמור, כל מהלך חדש בקהילה החרדית, מלווה בחששות רבים מהשלכות שלו על אורח החיים והשקפת העולם החרדית. לאור זאת, יש לחפש בכל פעם מענה אמתי לחששות, ולא לנסות לבטל אותן או להמעיט בערכן.

- **למידה, ניסוי וטעייה** – לקהילה החרדית מאפיינים תרבותיים ייחודיים, שאינם מוכרים למי שאיננו חרדי. לכל מהלך בקהילה החרדית נדרש תהליך מתמיד של למידה והבנה תרבותית וחברתית, אודות הקבוצות החברתיות, הקודים התרבותיים, הערכים המרכזיים, מוקדי הכוח וכיו"ב. הדבר מחייב לבחון כל פעולה ולהסיק מסקנות מהצלחות ומכישלונות, ולהימנע מניסיון להוביל מהלכים גדולים ומהירים, כל מהלך מצריך גידול הדרגתי וסבלנות רבה. מומלץ מאוד ללוות כל מהלך במחקר הערכה.
- **הפילנתרופיה כסטארט-אפ חברתי** – למרות החשיבות הרבה שיש למדינת ישראל בהעצמת חוסנה הכלכלי והחברתי של הקהילה החרדית, היא מתקשה להוביל מהלכים נדרשים להשגת יעד זה. בתחום זה על הפילנתרופיה להקדים את המדינה ולהראות לה את הדרך הנכונה, לאחר תהליך של ניסוי וטעייה, מחקר והערכה.

ונסיים בדברי רש"י על הפסוק "וַיִּבְרַךְ אֹתָם מִשָּׁה" (שמות לט, מג) "אמר להם יהי רצון שתשרה שכינה במעשה ידיכם, ויהי נועם ה' אלקינו עלינו ומעשה ידינו כוננה עלינו ומעשה ידינו כוננהו". יהי רצון שנוזכה גם אנו לברכה במעשה ידינו.